

Ombres entre tenebres

**L'exili esdevingut
després de la derrota
republicana
en la Guerra Civil
ha estat el que més
catalans ha desplaçat
en l'època
contemporània.**

L'exili de 1939 és el que més catalans va obligar a desplaçar-se en l'època contemporània. L'únic que per la seva magnitud se li pot comparar és el de 1840, que correspon a la fi de la primera guerra carlina. El juliol d'aquell any, uns 10.000 combatents del País Valencià, d'Aragó i del Principat, al capdavant dels quals hi havia Ramon Cabrera i Grinó, entraven a l'estat francès. A diferència de l'exili carlí, el dels republicans de 1939 no es circumscriu a un segment determinat de la població sinó que podem parlar, sense temor a caure en l'exageració, de l'exili de tot un poble.

El 23 de desembre de 1938 l'exèrcit rebel va llançar una potent ofensiva contra Catalunya que va provocar la ruptura del front del Segre i va col·locar els republicans arran del col·lapse. En aquella situació que empitjorava contínuament, eren moltes les veus catalanes que amb sordina s'alçaven per tal que les autoritats republicanes iniciessin els preparatius de cara a un més que probable exili; tanmateix, Juan Negrín –cap de l'executiu central i membre del PSOE– es negava del tot a abordar aquesta possibilitat i es va decantar per la resistència a ultrança. Els fets, però, desmentien la via triada pel *premier* republicà, ja que ell mateix ben aviat hagué d'indicar al Govern de la Generalitat que sortís de Barcelona. Era el 21 de gener de 1939.

La por. La por cerval a les represàlies que amb insistència creixent els franquistes anunciaven, al saqueig, a la suposada voracitat sexual de les tropes marroquines, etc., provocaren que una enorme massa de població civil, que no havia tingut cap tipus de responsabilitat política, fugís desordenadament cap al nord amb l'esperança de trobar refugi a l'altra banda de la frontera política que separa les dues Catalunyes. Però l'esperança quedà

frustrada després d'infinites patiments de tot ordre en aquell hivern de 1939: la frontera estava tancada amb pany i forrellat per ordre de París. A mitjan gener, el ministre d'Estat de la República, Julio Álvarez del Vayo, esgrimint raons humanitàries, havia gestionat amb les autoritats franceses que acolhessin en el seu territori metropolità o bé a l'Àfrica del nord un contingent de 150.000 civils, però l'única resposta que rebé fou una lacònica negativa. La massa de població civil que inútilment pressionava la frontera per a forçar-la creixia amb progressió geomètrica. Però això no era tot: l'exèrcit republicà en retirada es dirigia cap al mateix lloc i amb idèntic propòsit. Què ordenaria París en primera instància al dispositiu de 50.000 homes –Garde Republicane Mobile, regiments de l'exèrcit i gendarmes– que havia destacat a la frontera pirinenca per fer-la infranquejable del tot? Obriria foc a discreció contra l'exèrcit regular en retirada de la República espanyola –contra la qual no estava en guerra i que a més era membre de la Societat de Nacions–, que es resistia a ser capturat pels franquistes? Què passaria si en algun punt els republicans trencaven la frontera i entraven amb armes i bagatges? Burgos i París portarien a terme un holocaust republicà? Davant aquestes eventualitats l'estat francès optà per obrir la frontera el dia 27 de gener a la població civil i als soldats ferits.

D'altra banda, Vicente Rojo, general en cap de l'estat major central, elevava un pla de retirada del Grup d'Exèrcits de la Regió Oriental a Negrín. Per a l'execució d'aquest pla, Rojo assenyalava que l'exèrcit havia d'ésser reconstruït dins de la frontera de l'estat francès; seguidament s'enviarien a l'extensa zona Centre-Sud –encara en mans dels governamentals– tots els mitjans humans i materials per tal de continuar la guerra. Les gestions del Govern de la República aconseguiren que les autoritats franceses admetessin a partir del dia 5 de febrer els combatents, però, al contrari del que Rojo havia previst, foren desarmats, internats en camps de concentració i tot el material de guerra quedà immobilitzat. L'11 de febrer els Pirineus quedaren sota control franquista; davant aquest fet l'escriptor feixista Ernesto Giménez Caballero ex-

perimentà una emoció tan pregona que escriví: “*¡Oh españoles, hermanos míos! Desde el 10 de febrero de 1939 en la primera hora postmeridiana, España, tras dos centurias de agonías, de bofetadas, de renunciaciones, de ofensas y de lágrimas en silencio, acaba de contestar a los descendientes del Conde de Harcourt: “Senores: ¡Hay Pirineos!”*”

Els primers temps de l'exili. La quantificació de l'èxode republicà de 1939 és quasi impossible d'obtenir amb exactitud. La seva magnitud i els caos subsegüent que s'originà ho dificulten extraordinàriament; a més a més, hem de tenir en compte que Catalunya, que l'any 1936 tenia censats 2.917.851 habitants, a causa de l'evolució de la guerra havia esdevingut una “terra de refugi” i a mitjan 1938 acollia 702.000 emigrats d'altres pobles de l'estat, i que en acabar la guerra indubtablement el seu nombre –tot i que no fou avaluat– havia de ser superior. D'entre el ball de xifres que es mou a l'entorn del nombre de persones que entraren a les terres de l'estat francès en produir-se la caiguda de Catalunya, nosaltres ens quedem amb la que aporta Javier Rubio, qui parla de 471.000, entre les quals figuren 6.000 combatents internacionals. El volum de catalans expatriats encara el coneixem amb menys precisió; tanmateix podem donar com a bons els guarismes que el fan oscil·lar entre 80.000 i una mica més de 100.000. Si analitzem la distribució d'aquests catalans per sectors productius observem que un 24% eren del sector primari, un 54,75% del sector secundari, 19,75% del terciari i l'1,5% restant el podem classificar com a diversos.

Quan el 27 de gener de 1939 començà a entrar la població civil, els mitjans de què disposaven les autoritats nord-catalanes així com els de les societats benèfiques es revelaren quasi d'immediat insuficients del tot, i per això París procedí a evacuar un elevat nombre de refugiats als departaments de l'interior i a instal·lar-los en camps civils i en refugis. Un problema angoixós que es plantejà des del primer moment fou la lamentable situació en què es trobaven els malalts i els ferits. Marc Rucart, ministre de Sanitat, aviat ordenà que una part d'ells també fos tra-

lladada a l'interior i que s'obrissin dos vaixells hospitals als ports de Marsella i Portvendres.

Simultàniament a l'entrada de població pels passos fronterers tingué lloc un enorme filtratge, a través dels Pirineus o per mar, d'elements que legalment no podien ser admesos: desertors de l'exèrcit, delinqüents comuns, etc. Per subsistir, sovint anaven a demanar menjar a cases de pagès isolades, i si no els en donaven l'obtenien per la força. Aquests incidents, sobredimensionats per la premsa d'extrema dreta i de dreta, contribuïren a crear una forta psicosis d'inseguretat que generà el rebuig d'àmplies capes de la població francesa envers els emigrats republicans, especialment en els departaments del sud. Una sort molt diferent tingueren els soldats que la nit del 5 al 6 de febrer començaren a travessar la frontera: eren desarmats i escorcollats pels gendarmes, que amb aquest pretext els robaven tot el que duïen al damunt que tingués algun valor (braçalets, anells, plomes estilogràfiques, etc.). Els soldats que entraren pels passos orientals foren emmenats a camps de concentració del litoral, on l'únic que van trobar fou un escenari nu envoltat per filferrades sota una estricta

Els catalans acollits en països estrangers es van fer notar, amb una activitat cultural intensa. Dalt, l'Orfeó Català de Mèxic.

La quantificació de l'èxode republicà [segons Javier Rubio] és de 471.000 persones, entre les quals figuren 6.000 combatents internacionals. El volum de catalans expatriats encara el coneixem amb menys precisió; tanmateix podem donar com a bons els guarismes que el fan oscil·lar entre 80.000 i una mica més de 100.000. Si analitzem la distribució d'aquests catalans per sectors productius observem que un 24% eren del sector primari, un 54,75% del sector secundari, 19,75% del terciari i l'1,5% restant el podem classificar com a diversos

vigilància de gendarmes, senegalesos, espanyols, marroquins, etc. Els combatents que penetraren per la Cerdanya van viure una situació molt pitjor, ja que en aquella època de l'any les temperatures generalment se situen entre els 9 i 13 graus sota zero. Entre els molts camps que es van bastir citarem Argelers i Sant Cebrià, amb 80.000 interns cadascun el mes de febrer; el Barcarès, amb 60.000 a principis de juny; el Vernet (Arieja) amb 10.200 el març; Agde (Erau), que en el seu camp número tres –"Camp dels catalans"– albergava un contingent de 8.000 elements del Principat; la Guingueta; Ur, Câldegues; Prats de Molló (Cerdanya i Vallespir); etc. Disenteria, neu, fred, depressió, sorra, pols, fam, etc., és el que per sempre més va quedar allotjat en la memòria d'aquells que hagueren d'anar a raure entre les filferades de l'Hexàgon.

La crisi insoluble de les institucions de la República a l'exili provocà l'aparició de dos organismes paral·lels i rivals dedicats al socors dels republicans: el Servicio de Emigración de los Republicanos Espanoles (SERE), controlat per Juan Negrín, i la Junta de Auxilio a los Republicanos Espanoles (JARE), que dirigia el líder del PSOE, Indalecio Prieto. Durant les primeres setmanes de l'exili, la Generalitat –que poc abans de deixar el país havia contemplat impotent com els carrabiners de Negrín confiscaven per la força els seus fons– estava incapacitada del tot per prestar ajut als seus ciutadans refugiats. Fou gràcies sobretot als subsidis facilitats per diversos comitès internacionals que aconseguí posar en funció a Perpinyà uns serveis d'assistència que tenien la seu al Casal Català. Així mateix fou possible crear a París el març de 1939 la Fundació Ramon Llull, dedicada al manteniment de la cultura catalana, a ajudar els grups culturals formats dins dels camps de concentració, a facilitar subsidis temporals a artistes i intel·lectuals, etc. Més endavant, la Generalitat aconseguí obrir una oficina a París i mantenir-la mercès a un precari acord de finançament que els consellers d'Esquerra Republicana havien negociat amb Indalecio Prieto.

Els camins de la fugida. Les intenses gestions desplegades per París perquè la

comunitat internacional accedís a rebre part dels emigrats republicans foren un fracàs; a més, l'estat francès, a causa del tracte inhumà que els donà en els camps, esdevingué el blanc de totes les crítiques de l'opinió d'aquesta comunitat, que tenia uns governs que no col·laboraven gens o en grau mínim en les tasques de solidaritat. Una ràpida llambregada sobre el paisatge d'aquella hora ens mostra que els EUA –pàtria de la democràcia liberal–, d'acord amb el que establia la seva legislació, sols podia admetre un màxim de 252 refugiats, Gran Bretanya acceptà a l'entorn de 300 catalans, la majoria dels quals intel·lectuals, Suïssa, el bucòlic país alpí, acollí una dotzena de personalitats; l'URSS –pàtria del proletariat universal– 2.000, etc. Els únics països que acceptaren rebre contingents importants d'exiliats foren els llatinoamericans, especialment Mèxic, la República Dominicana i Xile. S'estima que l'any 1943 al país asteca hi residien 3.000 ciutadans dels Països Catalans; el dèspota caribeny Rafael Leónidas Trujillo, per raons de política interna, n'admeté uns 3.500, dels quals uns 850 eren catalans; mentre que Xile albergà a l'entorn d'uns 500 catalans. Altres repúbliques que també n'acceptaren, encara que en un nombre molt inferior, foren Argentina, Colòmbia, Cuba, Uruguai, etc.

Si la vida dels emigrats catalans a les repúbliques americanes resultà més o menys planera i molts van poder refer les seves vides, no fou així per als qui es van quedar a Europa, ja que, a conseqüència de l'esclat de la Segona Guerra Mundial, el juny de 1940 assistiren a l'ocupació de l'estat francès pels exèrcits nazis. Els primers a experimentar les conseqüències de la nova situació foren els qui s'havien incorporat a les companyies de treballadors: anaren a raure als *stalags* (camps de presoners) dels nazis i aviat foren enviats als camps d'extermini. Altres passaren al Service du Travail Obligatoire. També n'hi hagué que combateren contra els hitlerians amb les armes a la mà en el maquis, en els exèrcits de Charles de Gaulle, en els serveis secrets aliats, etc. El preu en vides pagat per aquesta lluita per la llibertat, tot i que ens és desconegut, hem de convenir que fou molt alt. Sols recordarem que el mateix president de la Ge-

neralitat, Lluís Companys, fou segrestat pels alemanys i pels serveis policials franquistes i executat a Barcelona l'octubre de 1940; i que pel camp d'extermini de Mauthausen hi passaren 7.189 republicans. Entre els qui hi moriren n'hi havia 1.800 dels Països Catalans.

L'obra dels emigrats. Escampats per una constel·lació de països i malgrat les profundes discrepàncies ideològiques i polítiques que els separaven, els catalans s'identificaren sempre com a tals i no es deixaren dissoldre en la marea de "l'exili espanyol". Editaren revistes i llibres en català; celebraren ininterrompudament els Jocs Florals –des de 1941 fins al 1977– amb llàgrimes als ulls i amb l'esperança que l'any vinent ja serien a casa; injectaren saba nova als casals i orfeons que vivien en la letargia; emeteren programes de ràdio; mantingueren viva la flama de la llibertat nacional; etc.

D'altra banda, voldríem assenyalar l'enorme aportació d'aquests emigrats al progrés econòmic, a la cultura i a la ciència dels països que els acolliren, i per extensió al patrimoni universal. Solament, i a títol indicatiu, esmentarem alguns d'aquests catalans universals la labor professional dels quals fou reconeguda i fou objecte de distincions i homenatges: Pere Bosch i Gimpera, August Pi i Sunyer, Josep Quero Molares, Lluís A. Santaló, Lluís Sayé, Manuel Serra i Moret, Josep Trueta, Pau Vila, Margarida Xirgu, Josep Gausachs, Antoni Prats Ventós, Josep Maria Batista i Roca, Manuel Valldeperes, Pau Casals, etc.

Un dels aspectes que els expatriats catalans tingueren molt en compte va ser recórrer –encara que sense èxit– en defensa de la causa de Catalunya davant les més altes instàncies internacionals –l'ONU i la UNESCO– tot i que la dictadura franquista des de la meitat de la dècada dels anys cinquanta n'era membre de ple dret. L'expatriat Pau Casals, que havia compost per encàrrec del secretari general de l'ONU –U Thant– l'"Himne a les Nacions Unides", aprofità la seva estrena el dia 24 d'octubre de 1971 per presentar arreu del món el seu país. Casals, amb quasi noranta-cinc anys, i amb veu emocionada, s'adreçà al públic i digué: "Jo sóc català. Avui Catalunya ha quedat

EL TEMPS

reduïda a unes quantes províncies d'Espanya. Però, què ha estat, Catalunya? Catalunya ha estat la nació més gran món. Els dic, us diré per què: Catalunya va tenir el primer Parlament, molt abans que Anglaterra. I fou a Catalunya on hi va haver un principi de 'Nacions Unides'. Totes les autoritats de Catalunya es van reunir al segle XI a Toluges –una ciutat que avui pertany a França però que abans era de Catalunya– per parlar de pau. Sí, al segle XI! Pau al món, perquè Catalunya ja estava contra la guerra, contra allò que les guerres tenen d'inhumà. Sí, al segle XI. Això era Catalunya!"

Per Catalunya, l'èxode de 1939 significà la solució de continuïtat del procés de reconstrucció nacional iniciat a la Renaixença, i comportà als elements d'aquella gegantina massa de vençuts, que durant diverses setmanes dels mesos de febrer i de març d'aquell any acaparà involuntàriament les portades dels principals rotatius internacionals, patiments incommensurables, així com rebuigs i humiliacions de tota mena i fins i tot la mort de molts d'ells. Com és natural, aquella massa anònima de derrotats al cap de poc caigué en el més pregon dels oblitats. I avui encara hi roman. És per això que ens sembla escaient dur ací aquells mots que un dia va escriure l'enginyós Joan Fuster: "Els vençuts passen de seguida de moda."

Secció infantil de l'Orfeó Català de Mèxic, en una imatge presa l'any 1949. Els catalans s'identificaren sempre com a tals i mai no es deixaren dissoldre en la marea d'"exiliats espanyols".

Daniel Díaz i Esculies